

De ruïne van Nettelhorst en het omliggende landschap

MICHEL PURMER

Op het moment dat wij voorjaar 1997 de bewoner van de boerderij ondervroegen over de ‘verdachte’ elementen in het hem zo bekende landschap, kwamen twee gedachten in mij op. Enerzijds moest ik denken aan het handboek over ‘Field Archeology’, dat op mijn literatuurlijst stond. Volgens dit boek moest ik altijd enige actuele agrarische kennis paraat hebben om een gesprek aan te kunnen knopen. De boer is de beste vriend van de Engelse historisch-geograaf. Anderzijds aan de fascinatie die ik voelde voor een poel, mogelijk restant van een oude vijver behorende bij de tuinaanleg van het voormalige kasteel Nettelhorst. Een fascinatie die tijdens de eerstejaarscolleges en -excursie historische geografie werd geboren. In de jaren daarna, en zeker door de bijvakexcursies en mijn afstudeeronderzoek, begon de historische geografie mij echt te fascineren. Automatisch komt dan de met boeken en sigarenrook gevulde kamer van Hans Harten boven, waar ik zo vaak mocht putten uit de ongelooflijke kennis – en humor! – door middel van met kaarten en boeken aangevulde discussies. Juist dit soort gesprekken werken ook zeer motiverend.

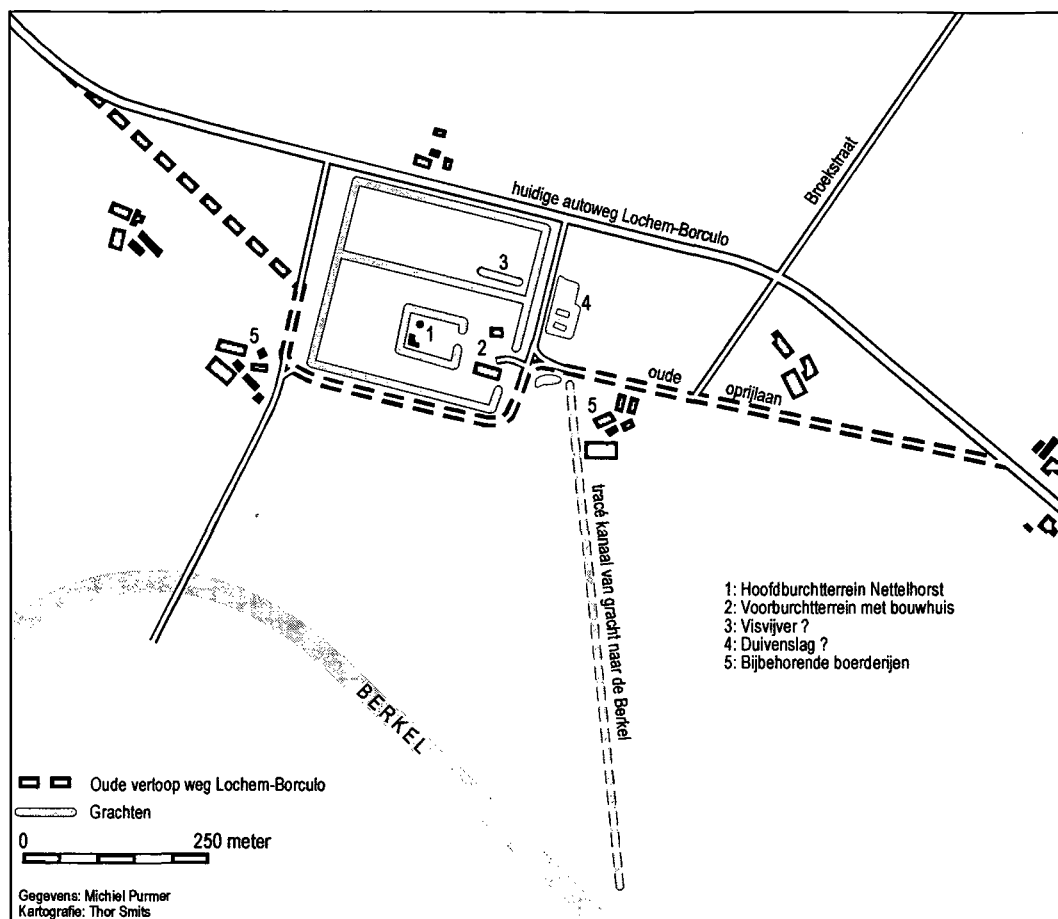
De bewoner van de boerderij bij Nettelhorst verzekerde ons dat de vroegere kasteelheren ‘onze’ vijver in gebruik hadden gehad als kikkerkwekerij. De kleine ruïne van de Nettelhorst bevindt zich enkele kilometers ten oosten van het kleine Achterhoekse stadje Lochem, midden in het kampenland-schap van de Gelderse zandgronden.

Rondom de kasteelruïne zijn vaak vele sporen te vinden van landschapselementen, die direct in verband staan met de voormalige burcht. Juist deze sporen maken de ruïne tot een waardevol element in het landschap, omdat zij de verklaring kan zijn voor (grote) delen van haar directe omgeving. De mate waarin de ruïne in samenhang staat met het omringende landschap verschilt echter sterk, evenals de aard en soort van de historische elementen. Soms rest praktisch niets van de oude kasteelaanleg dan de ruïne zelf. In andere gevallen blijken oprijlanen, voorburchtterreinen, tuinaanleg, dorps- en wegpatronen nog te herinneren aan het kasteel.

De Nettelhorst is zo’n ruïne waarbij het omliggende landschap grotendeels beïnvloed is door het voormalige kasteel. Het kasteel zelf was niet erg opvallend. Het is vermoedelijk in de 15^e eeuw ontstaan als ‘moated site’, wat zoveel wil

zeggen als omgracht stenen huis. Uit de 17^e eeuw is een afbeelding bekend, waarop het kasteeltje zich vertoont als een L-vormig huis met trapegeveltjes en een toren in het midden. In 1760 wordt het kasteel verbouwd tot een statig rechthoekig landhuis, waarbij de oudere toren als traptoren wordt opgenomen. In de 19^e eeuw vervalt het kasteel echter als de bewoners, uit het bekende geslacht Van Heeckeren, naar een ander familie-slot zijn weggetrokken. Het verval schrijdt snel voort en in een advertentie wordt het kasteel tenslotte ter sloop aangeboden. In 1875 wordt begonnen met de afbraak: een lot, dat honderden kastelen in deze tijd treft.

Volgens de legende zou koningin Sophie persoonlijk, bedroefd dat weer een van de Nederlandse kastelen zou verdwijnen, de sloop van het kasteel gestopt hebben. Er zit wellicht een kern van waarheid in. De baronesse Van Heeckeren was hofdame bij de koningin en het is de baron van Heeckeren die de ruïne terugkoopt. Wellicht is dit echter gebeurd ter herinnering aan de kasteelstatus van het landgoed. Zo bleven de noord-westhoek van het kasteel en de traptoren bewaard. De traptoren stortte later in, zodat alleen de hoek en de resten van de traptoren ons thans nog resten.

1. De huidige situatie van ruïne en omgeving.

Een grote rol heeft de Nettelhorst in de vaderlandse geschiedenis niet gespeeld, of het moet het 'Schandaal van de Nettelhorst' zijn. Op het kasteel zijn een patriottisch gezinde predikant en enkele prinsgezinden met elkaar in aanvaring gekomen in 1784. Het geschil begon met een toast op de 'Dikke Hertog', die de predikant weigerde. Deze zaak heeft ook landelijk wel enig stof doen opwaaien.

De huidige resten van de Nettelhorst zijn niet erg indrukwekkend. De hoek bevat nog wel een tweetal vensters, compleet met roeden en luikresten, maar dateert grotendeels uit 1760. De

schamele resten van de traptoren heeft gezien het baksteenformaat wel delen uit de 17^e of 16^e eeuw. Door begroeiing vormen de twee steenbrokken een romantisch decor in de landelijke omgeving.

Indrukwekkender is voor historisch-geografen deze omgeving van het kasteel. Op het kaartje (figuur 1) is dit goed te zien. Als men de situatie van 1850 en nu vergelijkt, blijkt weinig veranderd. De dubbele omgrachting is nog bijna geheel in tact. Waarschijnlijk kreeg dit grachtencomplex ooit voeding uit een kanaal dat van de Berkel tot aan het einde van de oprijlaan liep, waar het uitmondde in een soort vijver, die thans als poel nog te herkennen is. Op kaarten

van omstreeks 1800 is dit kanaal duidelijk te zien, nu rest alleen het tracé nog. Binnen de grachten is het oude bouwhuis nog aanwezig, gelegen aan het einde van de voormalige oprijlaan. Het gebouw is gerestaureerd en weer als boerderij in gebruik. Het aparte omgrachte gedeelte ten noorden van de ruïne is wellicht de moestuin geweest. In 1912 wordt dit gedeelte als voormalige groententuin benoemd. Hier valt de nog steeds vijfervormige plas op, thans dicht begroeid met riet. Wellicht is dit een visvijver geweest: op oude kaarten komt deze vijver al voor.

Van een aanleg van eventuele siertuinen en vijvers is niets bekend. De beschrijvingen van het 'schandaal van de Nettelhorst' spreken echter over tuinen en zelfs een sterbos. Waar dit sterbos zou moeten zijn geweest kon ik niet meer achterhalen. De kleine, omgrachte eiland-

2. Ruïne met gracht. Op de achtergrond een van de lanen.

jes ten oosten van de buitengracht werden door bewoners als duivenslag benoemd. Dit is niet onmogelijk, daar de meeste adellijke huizen de beschikking hadden over een duivenhuis.

Ook het wegenpatroon is nauwelijks veranderd, alleen de voormalige hoofdweg Lochem-Borculo is verlegd: in 1850 liep deze nog via de oprijlaan en dan om het kasteel heen. Een deel van deze weg is verdwenen en slechts nog in de verkaveling terug te vinden. Thans leidt de hoofdweg langs het kasteelterrein, grotendeels over nieuw tracé. De oude oprijlaan en de lanen rond de omgrachting zijn nog steeds omzoomd met oude bomen, die wellicht nog van voor de sloop dateren. Opvallend is de Broekstraat ten noord-oosten van de Nettelhorst. Deze weg is de oude verkavelingsas van het gebied. Door de verschillende beken die hier liepen was de omgeving van de Nettelhorst een vrij drassig gebied. De boerderijen en het bouwland lagen als eilandjes tussen de drassige en woeste gronden. Deze gemeenschappelijke gronden, mar-

ken genaamd, worden pas in de 19^e eeuw opgedeeld.

Sinds de 16^e eeuw vinden in het gebied rondom de Nettelhorst ontginningen plaats. Langs de Broekstraat is nog steeds strookverkaveling te vinden. Op een kaart van 1850 is deze verkaveling al vrij onregelmatig en dus moeten de ontginningen al eerder plaats hebben gevonden. Uit welke tijd deze aanleg dateert is niet bekend, wel wordt de weg al in de 18e eeuw genoemd als één van de belangrijke toegangswegen van het gebied.

Ook de oude boerderijen die ooit aan het kasteel onderhorig waren zijn er nog. Sommige zijn gelegen in de nabijheid van het kasteel. Van het oude tolhuis, ooit gelegen aan de hoofdweg naar Lochem, is niets meer te vinden.

Het is boeiend te zien dat de gehele aanleg van het oude landgoed de Nettelhorst nog aanwezig is. De ruïne speelt in dit landschap een voorname rol: het was dit kasteel dat het centrum van dit landschap vormde. Als zodanig is de ruïne van groot belang voor het landschap en verdient zeker de aandacht. Het verdient de voorkeur dat de ruïne een zichtbare plaats heeft,

wat vandaag de dag weer het geval is. In samenhang met de omgeving is een soort 'ruïnelandschap' aanwezig, dat de moeite van het bewaren en beheren meer dan waard is. Dit is ook nodig, daar zowel ruïne als omgeving kwetsbaar zijn. Maar van massatoeristen zal de Nettelhorst voorlopig geen last krijgen. De ruïne wordt bewoond door schapen, de oude lanen dienen als fietspaden en de oude vijver doet (nog steeds?) dienst als kikkerpoel!

LITERATUUR

- BAREND, S., J. RENES, T. STOL, J.C. VAN TRIEST, R.J. DE VRIES EN F.J. VAN WOUDEBERG (RED.) (1986). Het Nederlandse landschap, een historisch-geografische benadering. Utrecht, Matrijs.
- HAZENBERG, J. (1989). Kastelen en landhuizen rond Lochem. De kleine monumentenreeks. Zutphen.
- HIDDINK, H.J. (1991). De Nettelhorst: geschiedenis van het kasteel en de marke Nettelhorst-Langen. Borne.
- WOLTERS-NOORDHOFF ATLASPRODUCTIES. Grote Historische Atlas van Nederland 1 : 50 000. Deel 3: Oost-Nederland.